

Відповідальність за шкоду, завдану

малолітніми, неповнолітніми та недієздатними особами

В. І. Бірюков

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Навчально-наукового інституту права і психології Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

У статті здійснюється порівняльний аналіз правовідносин, пов'язаних з завданням шкоди малолітніми, неповнолітніми і недієздатними особами. Зокрема увага приділяється питанням визначення кола осіб, які нестимуть відповідальність за завдану шкоду. Також здійснюється порівняльний аналіз вказаних видів деліктів.

Ключові слова: завдана шкода, малолітні особи, неповнолітні особи, недієздатні особи.

В статье проводится сравнительный анализ правоотношений, связанных с причинением вреда малолетними, несовершеннолетними и недееспособными лицами.

В частности внимание уделяется вопросам определения лиц, которые будут нести ответственность за причиненный ущерб. Также осуществляется сравнительный анализ указанных видов деликтов.

Ключевые слова: причиненный вред, малолетние лица, несовершеннолетние, недееспособные лица.

The article analyzes the relationships connected with liability for damage caused by minors, and incompetent persons. Particular attention is paid to the identification of persons who will be responsible for damage or injury caused. Also in the article is carried out a comparative analysis of these types of tort.

Keywords: the damage, minor, minors, incapacitated persons.

Питання відповідальності є провідними в цивільному праві. Адже для особи, яка зазнала шкоди, є принциповим відповідь на питання, хто нестиме за такі дії відповідальність. Тобто для постраждалого завжди важливо знати, до кого можна звернутись за відшкодуванням отриманої шкоди. За загальним правилом, закріпленим у ч. 1 ст. 1166 Цивільного кодексу (далі — ЦК), шкода відшкодовується в повному обсязі тією особою, яка її завдала. Однак, бувають випадки, коли особа, яка завдала шкоди, є такою, що не може нести відповідальності, тобто є неделіктоздатною особою. В цьому випадку для з'ясування особи, яка буде відшкодовувати шкоду, необхідно комплексно оцінювати наявні правовідносини. Так, суттєві особливості мають правовідносини з відшкодування шкоди, завданої малолітніми, неповнолітніми чи неієздатними фізичними особами. Саме на порівнянні специфіки відшкодування шкоди, завданої вказаними особами, акцентується увага в нашій статті.

У ЦК питанням відповідальності неповнолітніх і малолітніх осіб безпосередньо присвячені статті 1178-1183. З аналізу цих норм можна зробити висновок про певні відмінності щодо відповідальності за шкоду, завдану малолітньою чи неповнолітньою особами.

Так, відповідно до ст. 1178 ЦК малолітня особа, тобто така, яка не досягла чотирнадцяти років, не несе відповідальності за свої дії, які завдали шкоди іншій особі. Відповідальність за завдану шкоду такою особою може бути покладена на інших осіб, а саме:

1) батьків (усиновлювачів) або опікунів чи іншу фізичну особу, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи (наприклад патронажний вихователь, відповідно до ст. 252 Сімейного кодексу України);

2) навчальний заклад, заклад охорони здоров'я чи інший заклад, що зобов'язаний

здійснювати нагляд за малолітнім, а також на особу, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору;

3) заклад, який за законом здійснює щодо малолітнього функції опікуна.

Вказані вище особи будуть нести відповідальність за наявності в їхніх діях певних порушень. Так, відповідальність батьків чи опікунів наступає, якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою. У випадку з навчальними та іншими вказаними закладами необхідною підставою їхньої відповідальності є наявність вини. Якщо ж вказані особи доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини, то потерпілий не отримає відшкодування шкоди.

Стосовно відповідальності закладів і осіб, вказаних у другому і третьому пунктах, то вони повинні довести відсутність будь-якої вини у своїх діях.

У випадку з батьками чи опікунами достатньо довести відсутність неналежного виховання чи догляду за малолітніми дітьми для встановлення відсутності відповідальності. Натомість навчальним закладам чи іншим закладам, що зобов'язані здійснювати нагляд за малолітнім, а також особі, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору або закладу, який за законом здійснює щодо малолітнього функції опікуна, необхідно не лише довести відсутність своєї вини, а й відсутність причинного зв'язку між діями цих закладів і шкодою, заподіяною малолітньою особою. З метою доведення відсутності своєї вини вказаним особам необхідно довести, що вони вжили всіх залежних від них заходів щодо належного виконання зобов'язання (абз. 2 ч. 1 ст. 614 ЦК).

У зв'язку з викладеним, можна стверджувати, що законодавець диференційовано підходить до встановлення наявності чи відсутності відповідальності за дії ма-

лолітніх стосовно батьків (опікунів) чи відповідних закладів. При цьому необхідно зазначити, що незважаючи на однакові підстави для відповідальності (наявність у їхніх діях вини) у перелічених закладів, законодавець поділяє їх на: а) заклади, які за законом здійснюють щодо неї функції опікуна; б) навчальні заклади, заклади охорони здоров'я чи інші заклади, що зобов'язані здійснювати нагляд за малолітньою особою.

Відповідно до статті 66 ЦК закладом, який за законом здійснює функції опікуна, є навчальний заклад, заклад охорони здоров'я або заклад соціального захисту населення, якщо над фізичною особою, яка перебуває у ньому, не встановлено опіку чи піклування або не призначено опікуна чи піклувальника. В іншому випадку відповідні заклади не здійснюють функції опікуна, а наглядають за малолітньою особою. Слід відмітити, що законодавство, яке стосується закладів освіти (крім дошкільної), не формулює спеціальних положень щодо обов'язку таких закладів здійснювати нагляд над малолітніми, однак такий обов'язок впливає з обов'язку закладів та педагогічних працівників здійснювати виховну функцію [1, с. 703].

Підстави вказаного поділу можна зрозуміти при порівнянні положень щодо відповідальності за шкоду, завдану малолітньою і неповнолітньою особами. Відповідно до ч. 1 ст. 1179 ЦК неповнолітня особа, тобто особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, самостійно і на загальних підставах відповідає за завдану нею шкоду.

Однак у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. У випадку, якщо неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей

заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі, якщо він не доведе, що шкоди було завдано не з його вини.

Таким чином, якщо неповнолітня особа не може самостійно відшкодувати шкоду, такий обов'язок може бути покладений на інших осіб, визначених законом, за умови наявності винної поведінки останніх. Причому перелік таких осіб, у порівнянні з особами, відповідальними за шкоду, завдану малолітніми особами, зменшений. До нього не включені навчальні заклади, заклади охорони здоров'я чи інші заклади, що зобов'язані здійснювати нагляд за дітьми. Таким чином, відповідальними за шкоду, завдану неповнолітніми, є лише такі заклади, які здійснюють щодо неповнолітнього функції піклувальника відповідно до ст. 66 ЦК.

Слід зазначити, що якщо малолітня особа завдала шкоди як з вини батьків (усиновлювачів) або опікуна, так і з вини закладів або особи, що зобов'язані здійснювати нагляд за нею, батьки (усиновлювачі), опікун, вказані заклади та особи зобов'язані відшкодувати шкоду у частці, яка визначена за домовленістю між ними або за рішенням суду. Причому, за загальним правилом, вказаний обов'язок осіб не припиняється у разі досягнення заподіювачем шкоди повноліття. Така особа може бути зобов'язана судом частково або в повному обсязі відшкодувати шкоду, завдану нею у віці до чотирнадцяти років після досягнення повноліття, за сукупною наявністю таких підстав:

якщо шкода була завдана життю або здоров'ю потерпілого;

за наявності достатніх для цього коштів у заподіювача шкоди;

особи, які несуть відповідальність за шкоду, завдану малолітньою особою, є неплатоспроможними або померли.

Натомість у випадку, якщо шкода була заподіяна неповнолітньою особою, обов'язок батьків (усиновлювачів), піклувальника

або закладу, який за законом здійснює щодо неповнолітньої особи функції піклувальника, припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття або коли вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди.

Аналогічні наслідки передбачені щодо ситуації, коли неповнолітня особа, яка завдала шкоди, набула повну цивільну дієздатність до настання повноліття. У такому разі батьки (усиновлювачі) або піклувальники за загальним правилом звільняються від обов'язку відшкодувати шкоду. Вони залишаються субсидіарними боржниками лише у разі наявності у сукупності таких підстав:

1) відсутності у такої неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди;

2) якщо вони дали згоду на набуття нею повної цивільної дієздатності;

3) не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини.

Але в будь-якому випадку вказаний обов'язок цих осіб припиняється з досягненням особою, яка завдала шкоди, повноліття.

Законодавець застосовує однаковий підхід щодо відшкодування шкоди, завданої спільними діями кількох малолітніх чи неповнолітніх осіб. В обох випадках шкода відшкодовується особами, які несуть відповідальність (батьками (усиновлювачами), чи опікунами, щодо шкоди, завданої малолітніми, чи безпосередньо самими неповнолітніми особами, які завдали шкоду) в частці, яка визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду.

Як видно, у даному випадку відповідальність зазначених осіб є дольовою (частковою), а не солідарною. Тобто законодавець у вказаних випадках встановлює спеціальне правило про відшкодування шкоди, відмінне від загальної норми ст. 1190 ЦК, яка передбачає, що особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть солідарну відповідальність пе-

ред потерпілим. Вказаний підхід обґрунтовується тим, що батьки (усиновлювачі), опікуни не є особами, які безпосередньо завдали шкоди, незважаючи на створення своєю поведінкою (неналежне виховання, відсутність нагляду за дітьми тощо) необхідних передумов для завдання шкоди [2, с. 1014].

Якщо в момент завдання шкоди кількома малолітніми неповнолітніми особами одна з них перебувала в закладі, який за законом здійснює щодо неї функції опікуна чи піклувальника відповідно, цей заклад відшкодовує завдану шкоду у частці, яка визначається за рішенням суду.

Стосовно недієздатних осіб, тобто таких, щодо яких набуло законної сили рішення суду про визнання їх недієздатними, законодавець застосовує подібне правило, як і до малолітніх осіб. Тобто, як і малолітні особи, недієздатна фізична особа не несе відповідальності за завдану шкоду. За загальним правилом, така шкода відшкодовується опікуном або закладом, який зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, якщо вони не доведуть, що шкода була завдана не з їхньої вини. Обов'язок вказаних осіб відшкодувати шкоду не припиняється в разі поновлення цивільної дієздатності особи. Лише в деяких випадках частково або в повному обсязі шкода може бути відшкодована за рішенням суду за рахунок майна недієздатної особи. Зокрема це може мати місце, якщо шкода, завдана недієздатною особою, полягає у заподіянні каліцтва, іншої шкоди здоров'ю або смерті потерпілого, за умови, що опікун недієздатної особи, яка завдала шкоди, помер або у нього відсутнє майно, достатнє для відшкодування шкоди, а сама недієздатна особа має таке майно.

Слід зауважити, що на відміну від правила, згідно з яким недієздатна особа не відповідає за завдану шкоду, фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, несе відповідальність на загальних підставах.

Натомість, у випадку якщо шкода буде завдана фізичною особою, яка в момент її зав-

дання не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, така шкода за загальним правилом не відшкодовується.

Винятками з цього правила є ситуації, коли фізична особа, яка завдала шкоди, сама довела себе до стану, в якому вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними в результаті вживання нею спиртних напоїв, наркотичних засобів, токсичних речовин тощо. В такому разі шкода, завдана нею, відшкодовується на загальних підставах, адже тут мали місце винні дії заподіювача шкоди, які полягали у доведенні себе до зазначеного психічного стану.

Крім того, суд може взяти до уваги матеріальне становище потерпілого та особи, яка завдала шкоди, і на цій підставі постановити рішення про відшкодування шкоди її заподіювачем частково або в повному обсязі. У науковій літературі вказана норма піддається критиці з огляду на те, що вона відходить від принципу загальної рівності перед законом. Значається, що така норма може призводити до зловживань, адже не встановлює жодних критеріїв щодо врахування матеріального становища [3, с. 365].

Законодавець також передбачає можливість покладення відповідальності за шкоду, завдану у вказаних вище випадках, на третіх осіб. Так, якщо шкоди було завдано особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними у зв'язку з психічним розладом або недоумством, суд може постановити рішення про відшкодування цієї шкоди її чоловіком (дружи-

ною), батьками, повнолітніми дітьми, якщо вони проживали разом з цією особою, знали про її психічний розлад або недоумство, але не вжили заходів щодо запобігання шкоді. В такому разі перераховані особи своєю винною поведінкою, по суті, допустили завдання шкоди третім особам. Їхня вина полягає в тому, що знаючи про психічний розлад особи, вони могли передбачити негативні наслідки, пов'язані з цим, однак не вжили заходів щодо їх недопущення.

Таким чином, в кожному конкретному випадку завдання шкоди малолітньою, неповнолітньою чи недієздатною особами необхідно з'ясувати не лише загальні підстави настання відповідальності (умови загального делікту), а також коло осіб, які повинні опікуватись чи наглядати за вказаними особами і належність виконання ними своїх обов'язків щодо виховання, нагляду чи піклування над підопічними. У випадку з малолітніми і недієздатними особами, вони не відповідають за завдану ними шкоду. Тому кредиторів слід звертатись до осіб, відповідальних за їхні дії — батьків, опікунів чи відповідних закладів. У випадку з неповнолітніми особами, вони несуть відповідальність за свої дії, однак виникають ситуації, коли постраждалий може також звертатись до додаткових боржників — зокрема батьків чи піклувальників. Лише оцінивши увесь комплекс вказаних правовідносин, можна чітко встановити осіб, які нести будуть відповідальність за завдану шкоду і розмір відповідальності кожного з учасників правовідносин з відшкодування шкоди.

Список використаної літератури

1. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України [В 4 т.] / А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань. – Т. 3. – К., А.С.К.; Севастополь, 2005. – С. 703.
2. Цивільний кодекс України : науково-практ. коментар за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубевої. – К. : Правова єдність, 2007. – С. 1014.
3. Цивільне право. Академ. курс: підруч.: у двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – Т. 2. Особлива частина. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін юре», 2003. – С. 365.